

Vrijheid maakt macht

Een comparatieve studie naar de Bourgondische Oorlog (1474-1477) en de Nederlandse Opstand (1566-1581)

Christian de Bruijn - 3410102

Twijnstraat 58bis

3511 ZM Utrecht

Christian.debruijn@live.nl

Onderzoeksseminar III – Revolutions in Comparison

Docent: Dr. L. Behrisch

Datum: 6 juni 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 - Politieke entiteiten in wording	8
1.1 Zwitserland: een coöperatie van kantons	8
1.2 De Nederlanden: gewesten onder gecentraliseerd bestuur	12
Hoofdstuk 2 – De Bourgondische Oorlog en de Nederlandse Opstand	15
2.1.1 De Zwitserse Confederatie – Bourgondische druk van buitenaf	15
2.1.2 De Zwitserse Confederatie – 1476: the point of no return	16
2.2.1 De Nederlanden – Crisis door Habsburgs wanbeleid	18
2.2.2 De Nederlanden – 1566: the point of no return	20
Hoofdstuk 3 – Erfenis van de revolutie	22
3.1 De Bourgondische Oorlog als bakermat van politieke eenheid	22
3.2 De Nederlandse Opstand als bakermat van politieke eenheid	24
Conclusie	26
Literatuurlijst	28

Inleiding

De Zwitserse metafoor

Na decennialange overheersing door de Spanjaarden had zich in de Lage Landen eind 16^e eeuw een sterk anti-Spaans sentiment ontwikkeld. De controversiële maatregelen van koning Filips II, in de Nederlanden op uiterst repressieve wijze ten uitvoer gebracht door Hertog van Alva, leidden in het voorjaar van 1472 tot een definitieve ontknoping: de Nederlandse Opstand, of Revolutie zoals we later zullen zien, brak uit. In de tumultueuze jaren die volgden werd de drang naar stabiliteit groter. Een nieuwe politieke koers moest worden aangenomen. Met zeventien gewesten en een hardnekkige erfenis van dynastiek bewind onder zowel het Bourgondische als het Habsburgse huis, was dit geen eenvoudige opgave. Van een eenduidige *communis opinio* was geen sprake. De Nederlanden stonden aan de vooravond van een nieuw tijdperk – hoe deze op een stabiele en bovenal duurzame wijze in te vullen, bleek een uiterst ingewikkelde kwestie.

‘Waarom zouden wij in deze landen niet de vrijheid kunnen bekomen die de Zwitsers genieten?’¹ sprak de Nederlandse bisschop Laurens Mets tijdens de Pacificatie van Gent op 8 november 1576. Het betrof een verwijzing naar de inwoners van het *Alte Eidgenossenschaft*, de Oude Zwitserse Confederatie. De Zwitsers hadden zich middels een uitzonderlijk politieke en militair curriculum - welke in mijn scriptie nog uitgebreid aan bod zal komen - ondanks dynastieke dominantie in Middeleeuws en Vroegmodern Europa, weten te ontwikkelen tot een relatief stabiele en soevereine politieke entiteit. Het Zwitserse confederale model had een republikeins karakter waarin soevereiniteit en vrijheid hoog in het vaandel stonden. Een dergelijk systeem zou wel eens uitkomst kunnen bieden voor het politieke schisma waarin de 17 provinciën van de Nederlanden zich bevonden. Meerdere voorbeelden uit deze periode van expliciete referenties naar de Zwitsers zijn bekend, en relevant voor mijn these. In het bijzonder getuigt het volgende citaat, afkomstig uit een ‘Discourse’, van een sterke politieke voorkeur ingegeven door het Zwitserse ‘succesverhaal’:

Het is openbaer, dat ons vaderlandt, ’t welcke duysentmail zwaerlijcker door die Spaengnaerts is ghetyranniseert gheweest, dan de Zwitsers oyt waeren, ende nu niuilijck die moorderissche ende verradenissche ontrauwe van de Fransoysen bevonden hebbende, veel

¹ A.A. van Schelven, *De Staatsvorm van het Zwitserse Eedgenootschap den Nederlanden ter navolging aanbevolen* (Aerdenhout 1947) 3.

meer cause, ook veel beter bequaemheyt ende gheleghentheyte heeft, om sulcke ofte een derghelijcke regeringhe aen te stellen, dan de Zwitserlandt oyt daertoe gehad hebben.²

Een tweetal verhandelingen uit deze periode illustreren eveneens een pro-Zwitserse visie, en lijken concrete parallellen te trekken tussen de structuur van beide regio's. De Zwitserse kantons zouden hierbij sterk vergelijkbaar zijn - of beter geformuleerd - moeten zijn, met de Nederlandse provinciën. *Le vray patriot aux bons patriots*, geschreven door de politicus Petrus Beutterich in 1578, hing de Zwitserse metafoor in zoverre aan dat deze heil zag in de belofte dat steden en provincies 'elkaar hulp en steun verleenden en met alle beschikbare middelen en kracht weerstand bieden aan diegene die dezelfde tirannie in willen stellen als de Spanjaarden'.³ Ook *Advertisement and counsel to the people of the Low Countries*, gepubliceerd in 1579, doelde op deze provinciale eendracht en samenwerking en stelde voor dat provincies: 'elk soeverein zijnde' toetraden in een 'zeer hechte confederatie' in het belang van gemeenschappelijke defensie.⁴

Er waren onder de politiekgeëngageerden in de Nederlanden echter ook negatieve geluiden te horen over een pro-Zwitserse koers. Niet zozeer omdat de Confederale bestuursvorm te wensen over liet – deze had zich immers wel bestendig bewezen in de turbulente voorgaande eeuwen – maar omdat de inwoners van de Nederlanden simpelweg niet in staat zouden zijn een dergelijke regeringsvorm te handhaven. Emanuel-Erneste betoogde in zijn *Dialogue de deux personages, sur l'estat du Pais Bas* dat Zwitserland, evenals de Nederlanden, bestond uit een aantal provincies, elk met een hoge mate van zelfbestuur, waarbij intensief samengewerkt werd op gebieden van gemeenschappelijk belang. Echter constateerde Emanuel een cruciaal mentaliteitsverschil in beide volkeren op het gebied van 'gewoontes, moet en discipline'.⁵ De Zwitsers bezaten de deugden die essentieel waren voor de vorming van een volksrepubliek en waren bereid hard te werken voor het behoud van hun vrijheid - volgens hen het meest elementaire element van het menselijk bestaan. Het Nederlandse volk - voor zover je in deze periode al van een dergelijke coherente groep kon spreken - ontbrak het aan deze eigenschappen. Ondanks dat ze geroemd werden om hun vrijheden, waren de 'verwende' Nederlanders niet bereid hun rijkdom op te geven in het

² A.A. van Schelven, *De Staatsvorm van het Zwitserse Eedgenootschap den Nederlanden ter navolging aanbevolen* (Aerdenhout 1947) 6.

³ Petrus Beutterich, *Le vray patriot aux bons patriots* (1578), fol. C2A1. / *Political Thought* pag 188.

⁴ *Advertisement et conseil au peuple des Pays-Bas* (Roucelle 1579). MvG Pag 189.

⁵ M. van Gelderen, *Political thought of the Dutch Revolt* (Cambridge 1992)172.

belang van vrijheid.⁶

De aangevoerde verhandelingen tonen aan dat consensus over een eventuele implementatie van het Zwitserse model in de Nederlanden ver te zoeken was. Daarentegen illustreren deze bronnen dat er wat betreft het imago van de *Alte Eidgenossenschaft* wel degelijk overeenstemming heerste: de Zwitsers kenden een staatsvorm naar republikeins model, gekarakteriseerd door relatieve stabiliteit, eenheid, vrijheid en soevereiniteit. Het doen van uitspraken over in hoeverre de Zwitserse Confederatie *de facto* invloed heeft gehad op Nederlandse politieke klimaat na de Opstand, is een precare bezigheid. Het bronnenmateriaal blijft op dit gebied vrij beperkt, en diepgaand archiefwerk ligt binnen mijn onderzoek ongelukkigerwijs niet binnen de mogelijkheden. Desalniettemin is het interessant te constateren dat Nederland vanaf 1588 met de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden eveneens definitief de stap had gezet naar een republikeinse bestuursvorm. Een republiek die in de twee eeuwen die volgden alom geprezen werd, door diezelfde kernwaarden die de Zwitserse Confederatie zo karakteriseerde en zelfs fameus maakte.

Hiermee staat vast dat het trekken van historische parallellen - zonder daarbij de fundamentele verschillen te negeren - tussen beide naties gegrond is. In 2008 verscheen de bundel *'The Republican Alternative: the Netherlands and Switzerland compared'*, die geheel vanuit eenzelfde visie inzicht geeft in de politieke en culturele praktijk van deze vroegmoderne 'zusterrepublieken'.⁷ Waar voor de Nederlanden de Opstand van 1566-1581 geldt als cruciale en revolutionaire stap naar de vorming van De Republiek, wordt in dergelijke publicaties relatief weinig tot geen aandacht besteedt aan een zogeheten *key-event* voor Zwitserland, die een essentiële stap heeft kunnen zijn in de opmaat naar een eensgezinde en soevereine confederale staat. Toch heeft zich binnen de Zwitserse geschiedenis wel degelijk een vergelijkbaar *key-event*, met vergelijkbare revolutionaire aspecten voorgedaan. De Bourgondische Oorlog van 1474-77, waarin de Zwitserse Confederatie met succes de tirannieke Hertog van Bourgondië overwon, lijkt zich door zijn inzet, verloop en uitkomst bij uitstek te lenen voor het predicaat revolutionair binnen de ontwikkeling naar de Zwitserse Confederatie. In mijn these zal dan ook een comparatieve studie worden verricht naar de Bourgondische oorlog en de Nederlandse Opstand en. De

⁶ M. van Gelderen, *Political thought of the Dutch Revolt* (Cambridge 1992) 172.

⁷ A. Holstein, T. Maissen en M. Prak, *The Republican alternative: The Netherlands and Switzerland Compared* (Amsterdam 2008).

hieraan gekoppelde onderzoeksvraag luidt: 'Waren de Bourgondische Oorlog (1477-1479) en de Nederlandse Opstand (1566-1581) vergelijkbaar en vormden deze een cruciale gebeurtenis in het proces naar een soevereine en vrije politieke entiteit naar republikeins model?' Het onderzoek schijnt daarnaast licht op het grotere vraagstuk hoe republikeinsgeoriënteerde staten als Zwitserland en Nederland zich in Middeleeuws en Vroegmodern Europa hebben weten los te maken van dynastiek bewind.

Methodiek

Voor mijn these heb ik bewust gekozen voor een comparatieve studie. Volgens Theda Skocpol, een vooraanstaande Amerikaanse socioloog en politicoloog, heeft het maken van een comparatieve historische analyse als doel om 'gegronde associaties en mogelijke oorzaken vast te stellen van het fenomeen hetgeen men probeert te verklaren'.⁸ Het fenomeen centraal in mijn these is de mogelijk vergelijkbare ontwikkeling - met de focus op de *key-events* - van Zwitserland en Nederland binnen een dynastiek Europa tot een vrije en soevereine staat naar republikeins model. Vanuit historisch oogpunt kan dit een zeer waardevolle methode zijn, die, mits niet 'mechanisch' toegepast, 'can prompt both theoretical extensions and reformulations, on the one hand, and new ways of looking at concrete historical cases, on the other'.⁹

Deze methodiek kent echter zijn moeilijkheden en beperkingen. Zo is het volgens Skocpol doorgaans onmogelijk om de precieze historische *case* te vinden die men nodig heeft voor een gegronde vergelijking. En ook al lijken de twee *cases* geschikt ter vergelijking, men moet nog altijd *strategic guesses* maken van welke elementen in comparatief opzicht van belang zijn, of kunnen zijn.¹⁰ Binnen mijn these worden deze elementen belichaamd door de *triggers* en *the point of no return*. Een tweede moeilijkheid van comparatieve historische analyse is dat deze methode noodzakelijk aanneemt dat de eenheden die vergeleken worden, onafhankelijk zijn van elkaar.¹¹ Juist de bestudeerde expliciete verwijzingen binnen de Nederlandse Opstand naar de Zwitsers tonen aan dat deze onafhankelijkheid geen

⁸ T. Skocpol, *States and social Revolutions. A comparative analyses of France, Russia and China* (Cambridge 1979) 36.

⁹ T. Skocpol, *States and social Revolutions. A comparative analyses of France, Russia and China* (Cambridge 1979) 40.

¹⁰ T. Skocpol, *States and social Revolutions. A comparative analyses of France, Russia and China* (Cambridge 1979) 38.

¹¹ T. Skocpol, *States and social Revolutions. A comparative analyses of France, Russia and China* (Cambridge 1979) 39.

gegeven is. Daarnaast zorgt de internationale context ervoor dat – in mijn geval een dynastiek beheerst Europa waaronder zowel Zwitserland als Nederland gebukt gingen - dat van zuivere onafhankelijkheid geen sprake kan zijn.

Structuur

Het eerste hoofdstuk zal de achtergrond en ontwikkeling schetsen van waaruit de Zwitserse kantons en de Nederlandse provincies aan de vooravond komen te staan van revolutionaire verandering. Hoofdstuk 2 behelst een comparatieve analyse naar de Nederlandse Opstand en de Bourgondische Oorlog als *revolutionairy events*. In hoofdstuk drie wordt de *revolutionairy outcome* van beide *revolutionairy events* geduid. Het laatste hoofdstuk vormt de conclusie, bestaande een kernachtige samenvatting van de onderzochte materie en de uiteindelijke solide beantwoording van de hoofdvraag van mijn these.

Bronnen

De fundamenteën voor dit onderzoek worden gevormd door een breed scala aan, met name recentelijk gepubliceerd secundair, bronnenmateriaal. Naast de eerder aangehaalde bundel die een synthese biedt van zowel de Nederlandse als Zwitserse politieke geschiedenis, zijn relevante publicaties gehanteerd die de afzonderlijke geschiedenis van de betreffende onderzoeksperiode van beide landen behandelen. *De Republiek 1477-1800* van Jonathan I. Israel en Juliaan J. Woltjer's *Op weg naar tachtig jaar oorlog* vormen de basis voor wat betreft het historisch onderzoek naar de Nederlanden. *A History of Switzerland* van James M. Luck en *A concise history of Switzerland* van Clive H. Church en Randolph C. Head voorzien in de Zwitserse historiografie. Voor mijn these wordt in een aantal gevallen, met name ter inleiding, primair bronnenmateriaal gehanteerd. Hierbij is van belang om te weten dat het gebruik hiervan enkel ter illustratie dient, en niet tot doel heeft een diepgaander inzicht te geven achter de gepresenteerde literatuur.

Hoofdstuk 1 – Politieke entiteiten in wording

Om de Bourgondische Oorlog en de Nederlandse Opstand als revolutionair fenomeen te kunnen duiden is schetsing van de context evident. Dit hoofdstuk tracht de vergelijkbare politieke structuur van beide entiteiten – de Zwitserse kantons tegenover de Nederlandse provincies - in zowel nationale als Europese context in kaart te brengen tot het moment van de centrale *key-events* binnen het onderzoek.

H1.1 - Zwitserland: een coöperatie van kantons

De moderne Zwitserse staat kwam op in de vroege 19^e eeuw, en kreeg zijn definitieve vorm in 1848, toen officieel de Zwitserse Bondstaat werd uitgeroepen. Moderne historici zijn het er over eens dat ‘de Zwitsers’ en ‘Zwitserland’ concepten zijn die pas opkwamen vanaf de het begin van de 15^e eeuw¹². Desalniettemin konden de geografische en historische omstandigheden van halverwege de Middeleeuwen een prille basis leggen voor het latere succesvolle politieke systeem van Zwitserland: ‘broad historical trends stretching back to the central Middle Ages allowed for political innovation and flexibility within the framework of noble rule in the region.’¹³ De Zwitserse regio, bestaande uit een conglomeratie van kantons, slaagde er middels deze innovatie en flexibiliteit in om zich in de 13^e eeuw en 14e eeuw een netwerk van allianties eigen te maken tussen steden, dorpen, en berggebieden. Een cruciale stap waarmee enkele kantons voor het eerst expliciet elkaar de hand reikte, was de Bondsbrief van 1291. De Bondsbrief behelsde een verdrag tussen de ‘oerkantons’ Uri, Schwyz en Unterwalden, waarin gezamenlijk verzet tegen overheersing van buitenaf – met name afkomstig van de Habsburgse dynastie - werd vastgelegd. Het eerste fundament van wat uit zou groeien tot het *Alte Eidgenossenschaft*, de Zwitserse Confederatie, was hiermee gelegd.¹⁴ De 15^e eeuw zou bepalend worden voor de politieke samenwerking en stabiliteit van de Zwitserse kantons. Deze periode stond voor de Zwitsers in het teken van zowel interne als externe spanningen, welke de Confederatie tot in het extreme op de proef zouden stellen. Voor mijn these wordt dan ook de gezamenlijke politieke ontwikkeling en functionaliteit van de Zwitserse kantons vanaf deze periode behandeld.

¹² C.H. Church en R.C. Head. *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 11.

¹³ C.H. Church en R.C. Head. *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 11.

¹⁴ J.M. Luck, *A History of Switzerland: the first 100.000 years, before the beginnings to the days of the present* (California 1985) 39.

De Zwitserse Confederatie binnen de Europese context

De elementaire ontwikkelingen die van de Zwitserse kantons een duurzame, stabiele Confederatie maakten en hielden, kunnen mijns inziens alleen begrepen worden vanuit de Europese context. De centrale autoriteiten in Europa kwamen gedurende de 15^e eeuw voor een aantal grote uitdagingen te staan. Europese grootmachten als Frankrijk en Engeland gingen gebukt onder uitputtende oorlogvoering. Opstanden onder de bevolking boezemde de feodaal ingestelde aristocraten door heel Europa angst in, en de demografische en economische consequenties van vernietigende epidemieën als de Zwarte Dood lieten hun sporen na. Ook de Zwitsers kregen logischerwijs te maken met deze uitdagingen, waarbij voor mijn these vooral de politieke elementen van belang zijn. Door de geografische centrale ligging van de Zwitserse Confederatie op het Europese continent, ondervond bij uitstek Zwitserland in toenemende mate de druk van nabijgelegen mogendheden. Met name de Habsburgse en Bourgondische dynastieën zouden gedurende deze eeuw aanleiding geven tot conflict.¹⁵ We zullen zien dat deze conflicten de onderlinge relaties en verdragen tussen de Zwitserse kantons op het spel zetten, maar uiteindelijk de interne cohesie en saamhorigheid juist zouden vergroten. Groeiende polarisatie tussen de opkomende Confederatie en deze regionale dynastieën bracht zo een politieke en ideologische dimensie met zich mee. Vanuit het perspectief van de gevestigde dynastieën werden de conflicten met de Zwitsers veelal afgedaan als een ‘boerenopstand’, waarmee zo goed als alle aristocratische Europese machthebbers mee te maken kregen. Vanuit het Zwitserse perspectief getuigden de dynastieke overheersing in de regio juist van een te bestrijden tirannieke cultuur. Een cultuur van aristocratische privileges en onderdrukking van buitenaf, die de eenheid en soevereiniteit binnen de Zwitserse kantons van de Confederatie niet zou tegenwerken, maar juist een doorslaggevende stimulans zou geven.

Uitbreiding en institutionalisering

In het begin van de 14^e eeuw profiteerden de Zwitserse Confederatie van de verzwakte positie van de regionale adel. Stedelijke kantons, met name Bern, breidde middels financiële toezeggingen hun territoria uit, en brachten zo steeds meer onderdanen onder diens bestuur. De landelijke kantons zochten gebiedsuitbreiding richting het zuiden door allianties aan te knopen met naburige kantons, en wisten door samenwerking de macht lokale adel in

¹⁵ C.H. Church en R.C. Head. *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 43.

te perken.¹⁶ Een bepalende stap in het proces naar een meer solide coöperatief en soeverein Zwitserse staatsvorm vormt de inname van het strategisch gelegen Aargau in 1415, eigendom van de Habsburgers. Aargau werd geen onderdeel, maar een ‘onderdaan’ van de Confederatie. Ondanks dat de Confederatie de vrijheden en privileges van de inwoners van Aargau erkenden, vielen zij nu onder Zwitsers bestuur. De confederatieve kantons kwamen overeen dat het gezag, bestaande uit ordehandhaving en belastingheffing, over dergelijke ‘onderdanen’ moest liggen bij de *Landvogt*. Deze zou op zijn beurt onder permanente controle komen te staan van de *Tagsatzung*. In dit parlementaire orgaan kwamen afgevaardigden van de kantons periodiek bijeen om politieke, financiële en militaire besluiten te maken in het belang van de gehele Confederatie. De inname van Aargau betekende voor de Confederatie zowel strategische territoriale uitbreiding, als de instelling van een eerste gemeenschappelijk officieel politiek orgaan. Politieke eenheid en stabiliteit van binnenuit, maakte van de Zwitserse Confederatie op het Europese toneel een speler van formaat.

De Confederatie op de proef gesteld

Waar het coöperatieve en stabiele politieke karakter van de Zwitserse kantons geconsolideerd leek, kwam deze halverwege de 15^e eeuw onder grote druk te staan. Een intern conflict zou de Zwitsers als politieke entiteit bijna fataal worden. Van 1436 tot 1450 raakte het kanton van Zurich in conflict met de overige zeven kantons van de Confederatie. Op het spel stond het beheer van de regio Toggenburg. Naast Zurich wilden de kantons Schwyz en Glarus het gebied claimen. Zurich ging – volstrekt tegen de verdragen van de Confederatie in – over tot militaire bezetting en ging een verbond aan met de Habsburgse keizer Frederik III. Als antwoord hierop besloten de overige kantons Zurich uit de Confederatie te ontzetten. Een langdurige interne oorlog was het gevolg, zonder dat een van beide partijen de overwinning naar zijn hand wist te zetten. Vrede werd gesloten, waarin Zurich diens verdrag ontbond met de Habsburgers en terugkeerde als lid van de Confederatie. Hoewel deze interne spanningen de Confederatie bijna fataal waren geworden, zou het resultaat van het conflict op de lange termijn positief blijken: ‘The Old Zurich War produced a more integrated Confederacy, changing both political balances within the cantons as well as their relationship with neighbouring powers.’¹⁷ De twee decennia die

¹⁶ C.H. Church en R.C. Head. *A concise History of Switzerland* (Cambridge 2013) 44.

¹⁷ C.H. Church en R.C. Head, *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 53.

volgden stonden voor de Zwitserse Confederatie in het teken van algemene voorspoed. Door het bundelen van politieke en militaire kracht tussen de kantons onderling werden er – ten koste van regionaal aristocratisch bestuur - enkele nieuwe omliggende steden en kantons binnen de Confederatie opgenomen. De politieke veerkracht van de Zwitsers zou echter niet lang daarna, en meer dan ooit, op de proef worden gesteld. Vanuit het noorden streefde Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië, vanaf de jaren zeventig een dominant en repressief beleid na. De Zwitserse politieke integriteit kwam onder zware druk te staan. Centraal gelegen tussen grootmachten als het Heilig Romeinse Rijk, Frankrijk en de Bourgondische dynastie, kwam Zwitserland voor een uitdaging te staan van revolutionaire proporties. De Confederatie stond aan de vooravond van de Bourgondische Oorlog. Het zou een cruciale fase blijken in de bestending van, en ontwikkeling naar, de succesvolle republikeinse staatsvorm die de Zwitsers nog twee eeuwen erna zou typeren.

H1.2 - De Nederlanden: gewesten onder gecentraliseerd bestuur

Nederland kreeg - evenals Zwitserland - zijn definitieve vorm in 1848, toen de parlementaire democratie onder een constitutionele monarchie werd geproclameerd. In de periode vanaf de 14^e eeuw, tot aan het moment van de officiële vorming van de Republiek na de Opstand in 1581, bestond Nederland uit een aantal gewesten, later de zeventien Provinciën genoemd. In die periode zijn de Nederlanden permanent onderhevig geweest aan expansionistische landsheren en dynastieën, die het voorzien hadden op heerschappij over deze provincies. Vorstenhuizen als de Bourgondiërs, en later de Habsburgers, deden hun uiterste best een meer solide greep te krijgen op de particularistisch ingestelde provincies. Juist deze druk van buitenaf had tot gevolg dat de onderlinge rivaliteit van de voorgaande eeuwen significant afnam, en de fundamenteen gelegd konden worden voor politieke toenadering tussen de provincies. Waar de Bondsbrief van 1291 voor de Zwitserse kantons het startschot gaf van een proces naar politieke eenheid, vormde het Groot Privilege van 1477 voor de Nederlanden een essentieel element in de ontwikkeling naar gemeenschappelijke politieke entiteit. De Staten-Generaal der Bourgondische Nederlanden, het politiek overlegorgaan van de gewesten, kreeg nu het recht op eigen initiatief bijeen te komen. Daarnaast werd de bevoegdheid van het centraal gezag op financieel en militair gebied sterk gereduceerd, en eisten de gewesten meer inspraak in de besluitvorming.¹⁸ Meerdere malen zouden deze afspraken door de Habsburgse dynastiek geschonden of teniet gedaan worden, maar de 'politieke mythe' waarin het Groot Privilege zich ontwikkelde had wel degelijk politieke cohesie tot gevolg in de provincies. De 16^e eeuw zou voor de Nederlandse provincies - zoals de 15^e eeuw voor de Zwitserse kantons - een definitieve koers uitzetten op het gebied wat betreft politieke samenwerking en eenheid, met als revolutionair *key-event* de Opstand van 1572. Voor mijn these wordt dan ook de gezamenlijke politieke ontwikkeling en functionaliteit van de Nederlandse provincies vanaf deze periode behandeld.

Dynastieke heerschappij

De Nederlanden stonden tegen het eind van de 15^e eeuw onder gezag van de Bourgondische dynastie. Karel de Stoute - hoofdpersoon binnen de Bourgondische Oorlog met Zwitserland - was een streng en autoritair heerser met uitgesproken monarchale neigingen.¹⁹ Zijn dood in januari 1477 tegen de Zwitsers bij Nancy werd door de provincies als positief ontvangen en

¹⁸ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 28.

¹⁹ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 27.

bracht onomkeerbare veranderingen te weeg in de *status quo* van zowel de Nederlanden als binnen geheel Europa: 'zijn dood en ondergang van zijn leger veroorzaakten als gevolg van dit alles een ernstige crisis in de Bourgondische staat, een reactie tegen zowel de centralisatie als de wijdverbreide corruptie waarmee het hertogelijk bewind gepaard ging.'²⁰ Karel's opvolger was Maria van Bourgondië, die zonder geld of leger het gehele hertogdom geconfronteerd zag met oppositie en opstand. Door het huwelijk met Maximiliaan van Habsburg kwamen de provincies van de Nederlanden in handen van de Habsburgse dynastie. De grondwettelijke concessies die in 1477 aan de Staten-Generaal en de provincies werden gedaan, probeerde Maximiliaan ongedaan te maken, hierin gesteund door de hoge adel. Een grote opstand vanuit de provincies was onafwendbaar, en bracht de Habsburgse Nederlandse provincies in een diepe politieke crisis. Wanneer Maximiliaan in 1493 werd gekroond tot keizer het Heilige Romeinse Rijk, nemen achtereenvolgens Filips de Schone (1493-1506) en Margaretha van Oostenrijk (1506-1515) het bestuur van de Nederlanden voor hun rekening. Deze brachten stabiliteit en rust binnen de provincies.²¹

Gedwongen eenwording

Na deze periode keerde in politiek opzicht echter het tij voor de provincies. Tot halverwege de 16e eeuw zou de beoogde eenwording van de provincies onder Habsburgs bestuur een gecompliceerd politiek drama blijken, met veel gevolgen voor de verdere provinciale toekomst. Jonathan I. Israel schrijft hierover: 'zij markeert het hoogtepunt van een al drie eeuwen durend proces, waarin de minder belangrijke buitengewesten meer en meer opgenomen werden in een machtsstructuur waarin de toon werd aangegeven door de drie grote gewesten, die nu door één landsheer waren vervangen.'²² De centralisatiepolitiek die door de Habsburgers in deze decennia begonnen te hanteren - waarbij het zwaartepunt naar Spanje verschoof - viel bij de provincies niet in goede aarde. Het eenwordingsproces van de provincies was dan wel in gang gezet, dit had vanuit de dynastieke overheersers enkel economisch en militair motief als gewin. De Nederlandse provincies leken zo een pion te worden voor het oplossen van spanningen elders in het Spaanse rijk, zoals de Italiaanse Oorlogen en de permanente Frans-Habsburgse rivaliteit. Deze situatie creëerde een nieuw spanningsveld tussen de gewestelijke Statenvergadering en de fysiek afwezige koning Filips II. Een door de Habsburgers onvoorzien gevolg van het stimuleren van het eenwordingsproces

²⁰ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 27.

²¹ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 36.

²² J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 61.

van bovenaf, was dat dit de onafhankelijkheid en vrijheid van de zeventien provinciën in de hand zou werken. Eveneens zette religieuze twisten, als erfenis van de Reformatie in de 16^e eeuw, de verhoudingen op scherp tussen de katholieke Filips II en de protestants calvinistische inwoners van de Nederlanden. Wanneer de koning de uiterst repressieve Hertog van Alva besloot te sturen richting de Nederlanden om in religieus en politiek opzicht orde op zaken te stellen, was de balans definitief verstoord. Om deze maar ook andere redenen - welke in het volgende hoofdstuk van mijn these aan bod zullen komen - namen enkele provincies het heft in eigen hand door zich definitief uit te spreken tegen de Spaanse overheersing. De relatief korte maar hardnekkige opstand die uitbrak, zou uiteindelijk de weg vrij maken voor een stabiele staatsvorm naar republikeins model, gekenmerkt door soevereiniteit en vrijheid.

Hoofdstuk 2 – De Bourgondische Oorlog en de Nederlandse Opstand

In het vorige hoofdstuk is getracht de context te schetsen waarin de Zwitserse kantons en de Nederlandse provinciën op verschillende wijze, maar met overeenkomstige stadia, beide aan de vooravond kwamen te staan van een cruciale fase in de ontwikkeling naar een vrije, soevereine republikeinsgeoriënteerde staat. Zoals in het inleidende gedeelte van mijn these benoemd is, vormde voor de Zwitsers de Bourgondische Oorlog deze cruciale fase. Voor de Nederlanden behelsde deze cruciale fase de Nederlandse Opstand. Beide *key-events* zullen in de hoofdstuk bestudeerd worden bij wijze van comparatieve historische analyse. De vergelijkbare elementen waaraan ik deze *key-events* toets, zijn ingedeeld naar *triggers* en *points of no return*. Op deze wijze tracht ik inzichtelijk te maken welke parallellen er te trekken zijn tussen de directe oorzaken die ten grondslag lagen aan beide gebeurtenissen, en het moment te definiëren waarbij een definitieve ommekeer in *status quo* van beiden onafwendbaar werd. De constatering van een dergelijk moment maakt mijn inziens het betreffende evenement *revolutionary*.

2.1.1 De Zwitserse Confederatie – Bourgondische druk van buitenaf

Na 1470 waren er op het politieke toneel van Europa enkele verschuivingen zichtbaar. Een van de erfenissen van de Honderdjarige Oorlog (1337-1453) tussen Engeland en Frankrijk was een onzekere positie voor het hertogdom van Bourgondië.²³ Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië, was sinds 1467 aan de macht en hield er een repressief en expansionistisch beleid op na. Dit had als doelstelling het inmiddels ver uitgestrekte Bourgondische rijk, zich uitstrekkend van de noordelijke Nederlanden tot midden Frankrijk, met elkaar te verbinden.²⁴ De regio van Elzas en Lotharingen was hierbij in zijn visie van groot belang, en zou een essentieel strijdtoneel blijken binnen de Bourgondische Oorlog. Deze gebieden had Karel in beheer gekregen van de Oostenrijkse Hertog Sigismund van Habsburg, om tegenwicht te kunnen bieden tegen de Zwitserse Confederatie. Deze ambieerde, door het aanhalen van diplomatieke betrekkingen met onder andere Frankrijk, gebiedsuitbreiding in noordwestelijke richting, om ruimte te kunnen bieden aan de sterke bevolkingsgroei, en om

²³ C.H. Church en R. C. Head, *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 56.

²⁴ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 97.

de machtspositie in de regio te versterken.²⁵ De door Karel gevoerde embargopolitiek op de Zwitserse steden in de regio wekte eveneens frustratie bij de Zwitsers.

Desalniettemin leverde in mijn optiek niet alleen de Zwitsers , maar ook Karel de Stoute *triggers* voor het uitbreken van de Bourgondische Oorlog. In Elzas had Karel de even zo repressieve Peter Hagenbach vanaf 1469 aangesteld als gouverneur van Bourgondië om de bevolking, die zeer ontevreden was over het gevoerde beleid, onder controle te houden. Hagenbach heerste met extreem harde hand en wekte al snel haat met zijn – volledig door Karel gesteunde - tirannieke praktijken. Eveneens liet Karel het Bourgondische leger Lotharingen binnenvallen en dwong de Hertog aldaar, René II, het Verdrag van Nancy te ondertekenen.²⁶ Middels dit verdrag garandeerde Karel zich enerzijds gezagsuitbreiding en anderzijds militaire doorgang richting de Zwitserse Confederatie, die hij in al zijn heb- en eerzucht wilde onderwerpen aan zijn regime. In de *Tagsatzung*, het Zwitserse parlement, besloten de kantons unaniem dat deze naburige dreiging en onderdrukking niet langer getolereerd kon worden. De Zwitserse kantons besloten de handen ineen te slaan, een gemeenschappelijk leger op de been te krijgen, en definitief in opstand te komen tegen de Bourgondische dynastie.

2.1.2 De Zwitserse Confederatie – 1476: the point of no return

De Bourgondische Oorlog kende mijns inziens één specifiek beslissend moment, waarna herstel van de *status quo*, of het bereiken van consensus te midden van de heersende spanningen, geen realistische optie meer was: de Slag bij Grandson op 2 maart 1476. Om te begrijpen waarom deze slag een definitief ingeslagen revolutionair koers behelsde, is het van evident belang inzicht te hebben in de reeks aan ontwikkelingen die hieraan vooraf ging. In het voorjaar van 1474 bereikten de spanningen in het Elzas gebied onder het tirannieke regime van Karel's rechter hand, Peter Hagenbach, een hoogtepunt. Een uitzinnige menigte besloot het heft in eigen hand te nemen, kwam in opstand en executeerde Hagenbach. Dit incident zou leiden tot harde sancties van Karel tegenover de bewoners Elzas, een geallieerde regio van de Zwitserse Confederatie.²⁷ De *Tagsatzung* had inmiddels unaniem besloten om tot strijd over te gaan, en bracht een leger op de been van zowel Zwitserse, als geallieerde manschappen. Van groot belang hierin was de zojuist gesloten vrede tussen

²⁵ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 98.

²⁶ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 100.

²⁷ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 101.

Zwitserland en Oostenrijkse hertog Sigismund van Habsburg, zodat spanningen rond de oostgrens van de Zwitserse kantons uitgesloten waren. Dit vormde het begin van een reeks veldtochten buiten de grenzen van de Confederatie. Onder leiding van Bern, de meest invloedrijke stadskanton op dat moment, legden de confederalen met groot militair overwicht beslag op de strategisch belangrijke regio's Waadland en Savoy. Karel de Stoute had zich inmiddels Elzas en Lotharingen eigen gemaakt, en won hierdoor aan zelfvertrouwen. In het voorjaar van 1476 was hij dan ook vastberaden de Zwitsers te bevechten op confederaal grondgebied, in een poging een beslissende nederlaag voor de Confederatie te forceren. Deze gebeurtenis – bekend onder de noemer de Slag om Grandson - zou echter juist het tij doen keren in het voordeel van de Zwitsers. Ik zal nu aantonen waarom juist deze slag een, of eigenlijk, *the point of no return* was, binnen de Bourgondische Oorlog.

In 1476 ging Karel de Stoute voor de eerste maal daadwerkelijk over tot een invasie van de Zwitserse Confederatie. Met een leger ter grote van twintigduizend soldaten, bereikten de Bourgondische hertog op 19 februari 1476 de Zwitserse stad Grandson. De aanwezige strijdkrachten van de stad boden – in de veronderstelling dat de Zwitserse hulptroepen nabij waren – nauwelijks verzet tegen de Bourgondische militaire overmacht. Desalniettemin besloot Karel hard op te treden en bracht hij zijn tegenstanders op gruwelijke wijze ter dood.²⁸ Op 2 maart 1476 arriveerden het confederale leger met een troepenmacht van achttienduizend soldaten. De eerste confrontatie op eigen grondgebied tussen de het Bourgondische leger, en het tactisch en technisch veel bekwamere leger van de Confederatie. Het Zwitserse leger bleek al snel aan de winnende hand en bracht de Bourgondische hertog zijn eerste grote nederlaag toe. Karel zag zich genoodzaakt zijn manschappen terug te trekken. Hierbij werd hij gedwongen het overgrote deel van zijn oorlogsmaterieel achter te laten, wat hem in de twee veldslagen die zouden volgen ernstig in het nadeel zou stellen.

In mijn optiek is dit het moment dat de Zwitsers definitief de Bourgondische Oorlog naar hun hand wisten te zetten. Juist op het moment dat Karel een eerste poging waagde confederaal territorium te bezetten, sloeg de Zwitserse troepenmacht genadeloos toe. De hertog van Bourgondië toonde zich in de Slag om Grandson niet enkel een onhumane heerser, maar ook onbekwaam militair. De blootgelegde zwakheden van het Bourgondische leger enerzijds en

²⁸ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 103.

de superioriteit van de Zwitserse troepenmacht anderzijds, gaven de Zwitsers vanaf dit moment het definitieve besef dat het regime van Karel de Stoute te verslaan was. Met name de overwinning op het eigen grondgebied zette dit besef kracht bij. Het leger van de Confederatie had zich een eenheid bewezen, en laten zien dat een invasie op een van de kantons niet getolereerd werd. Karel zou nog een poging wagen te hergroeperen, maar liet zich verrassen door de Zwitsers en ondervond opnieuw een nederlaag op 18 juni 1476 bij de Slag bij Murten.²⁹ Naast zijn materieel, was Karel nu ook het overgrote deel van zijn manschappen verloren. Een definitieve nederlaag leek onafwendbaar. Bij de Slag om Nancy op 5 januari 1477 werd Karel de Stoute verpletterend verslagen door de confederale en geallieerde troepenmacht van de Zwitsers. Karel de Stoute kwam hierbij zelf om het leven, wat hem uiteindelijk deze Zwitserse volksspreuk op zou leveren: 'Karl verlor bei Grandson das Gut, bei Murten den Mut, bei Nancy das Blut.'³⁰ De Slag om Grandson bewees zich zo *the point of no return*. Het bleek een definitief keerpunt in de Bourgondisch-Zwitserse strijd, waarbij het definitieve verlies van Karel de Stoute werd ingezet.

2.2.1 De Nederlanden – Crisis door Habsburgs wanbeleid

Het uitbreken van de Nederlandse Opstand kent niet een, maar zoals aangetoond zal worden een reeks aan *triggers*. Halverwege de 16^e eeuw werd de kloof tussen het Habsburgse regime en de Nederlandse provinciën, zowel letterlijk als figuurlijk steeds groter. Karel V en zijn latere opvolger koning Filips II, waren beide voornemens de orde en samenhang onder de provinciën te vergroten, terwijl ze daarbij de Habsburgse greep op de provincies wilden versterken. Dit had een averechts effect, zo verwoord Israel: 'Het proces van eenwording, centralisatie en bureaucratisering riep onvermijdelijk spanningen op, vooral daar waar de veranderingen het meest verstrekkend waren – in het noorden.'³¹ De ontevredenheid over het Spaanse beleid nam onder de adel, die een cruciale rol speelden in handhaving van de orde in de Nederlanden, eveneens een vlucht. De opgelegde vernieuwingen en het expliciet benoemen van vertrouwelingen van het Habsburgse bewind op invloedrijke posities van de provincies, werden door de adel met grote argwaan ontvangen. Een ander groot punt van ontevredenheid was de kostbare oorlogvoering van de Habsburgers in Europa. Door toedoen van bovenaf opgelegde hoge belastingen werden de

²⁹ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 103.

³⁰ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 105.

³¹ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995) 137.

provincies verplicht een bijdrage te leveren aan de strijd, die ook nog eens het economisch verkeer en de handel in de provinciale regio ernstig belemmerde.³²

Filips II zette de onoverzichtelijke verhoudingen die in de laatste jaren van keizer Karel V waren ontstaan door.³³ De vrijwel permanente kostbare oorlogvoering van zijn voorganger had Filips opgezadeld met een lege staatskas en torenhoge schulden. Om de financiële problemen het hoofd te bieden voelde Filips zich vanaf 1556 genoodzaakt - geheel tegen de wens van de Staten-Generaal - impopulaire belastinghervormingen door te voeren. Ook het religieuze element binnen de culminerende onrust werd evident zichtbaar. Voordat Filips zelf naar Spanje vertrok en de voogdij over de Nederlanden in handen kwam van zijn halfzus Margaretha van Parma, stelde hij een document op over de bestrijding van de ketterij aan de hoven en raden in de provincies.³⁴ De katholieke Filips II sprak zich middels zijn beleid in toenemende mate uit tegen de protestantse Nederlanders. Deze hoorden zijn bevelen over de ketterbestrijding aan, maar de meerderheid hiervan was – tot grote frustratie van Filips - niet voornemens deze uit te voeren. De houding en visie van de Spaanse koning die het Habsburgse regime uiteindelijk fataal werd, wordt door J.J. Woltjer treffend beschreven:

Filips had zich in de afgelopen jaren een zeer simpel, sterk negatief beeld gevormd van de landen waarover hij hier in het noorden regeerde, zonder begrip voor de krachten die er werkten. Hij dacht in een eenvoudig goedfoutschema, waarin geen plaats was voor de houding van de meerderheid van de Nederlandse bevolking.³⁵

In de Nederlanden bleef de weerstand tegen Filips religieuze, economische en gecentraliseerde politiek onverminderd groot.³⁶ De opstand zou z'n uiteindelijke wortels niet enkel in religieuze onvrede vinden, maar het was wel degelijk een religieuze *trigger* die de crisis aan momentum liet winnen en ruim baan maakte voor een breedgedragen opstand. Het najaar van 1566 zou een beslissend keerpunt worden in de *status quo* van de Nederlands-Habsburgse verhoudingen, wanneer de calvinistische protestanten daden lieten spreken, en deze vervolgens met ijzeren hand bestreden zouden worden door de

³² J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog: het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2012) 242.

³³ J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog* (Amsterdam 2012) 247.

³⁴ J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog* (Amsterdam 2012) 259.

³⁵ J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog* (Amsterdam 2012) 260.

³⁶ J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog* (Amsterdam 2012) 262.

Habsburgse dynastie.

2.2.2 De Nederlanden – 1566: the point of no return

De visie dat het najaar van 1566 *the point of no return* zou worden, wordt bekrachtigd door vooraanstaande historici op het gebied van de Nederlandse Opstand. Zo spreekt Woltjer in *Op weg naar tachtig jaar oorlog* over een ‘beslissend keerpunt’ met als argument: ‘Tot dusver waren de problemen in de Nederlanden te vergelijken geweest met die in Frankrijk, met als bijkomstige omstandigheid dat de vorst der Nederlanden al enige tijd in Spanje verbleef.’³⁷ Marjolein ‘t Hart geeft in haar artikel *The Dutch Revolt 1566-81: a national revolution?* eenzelfde predicaat: ‘the irrevocable turning point’.³⁸ Op 10 augustus spraken calvinistische rebellen zich definitief uit tegen het ketterbeleid van de Spanjaarden. De provincie Vlaanderen vormde het toneel van de eerste plunderingen en vernielingen van katholiek eigendom. Het antikatholieke sentiment zou zich gedurende deze ‘Beeldenstorm’ ontwikkelen naar een meer universeel anti-Spaans geluid onder de Nederlanden. Vanuit Spanje zag koning Filips, op de hoogte gebracht van het calvinistisch verzet, geen andere mogelijkheid dan het aannemen van een repressieve koers voor de opstandige Nederlanden. Om de Beeldenstormers te straffen en verdere escalatie te voorkomen, stelde de Spaanse koning Fernando Alvarez de Toledo, de Hertog van Alva, aan als landvoogd van de Nederlanden. Deze arriveerde in augustus 1567 met een overweldigende troepenmacht van tienduizend soldaten. En ondanks dat de opwelling van protestants verzet inmiddels nagenoeg onzichtbaar was geworden, eiste zowel Alva als koning Filips vergelding en herstel van de orde:

Zolang er een flinke strijdmacht beschikbaar was, wilde de Kroon die ook zo inzetten dat het verzet en de samenzweringen zo niet uitgeroeid, dan toch voldoende de kop ingedrukt werden om de Nederlanden voor lange tijd om te vormen tot een rustig, veilig en betrouwbaar katholiek land.³⁹

Alva’s repressieve bewind, religieus en politiek geïnstitutionaliseerd door zijn beruchte Bloedraad, bracht een onherstelbare breuk teweeg tussen de Spanjaarden en de lokale elite.

³⁷ J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog* (Amsterdam 2012) 400.

³⁸ Marjolein ‘t Hart, *The Dutch Revolt 1566-81: a national revolution?*, pag 16. PARKER

³⁹ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1804* (Oxford 1995) 168.

In twee jaar tijd werden er twaalfduizend Nederlanders terecht gesteld en ruim duizend geëxecuteerd, waaronder enkele vooraanstaande Nederlandse staatsmannen.⁴⁰ Stadhouders Willem van Oranje – die tot dusver een sleutelrol had ingenomen binnen de oppositie en nog een veel grotere rol binnen de Opstand in het verschiet had liggen – ontvluchte de Nederlanden. Willem had in eerste instantie een gematigde houding aangenomen tegen de Spanjaarden uit angst voor represailles, maar begon nu over de grens actief strijdkrachten te werven om Alva oppositie te kunnen bieden. Met name binnen calvinistische kringen, met Alva's uiterst gewelddadige represailles als reactie op de Beeldenstorm nog vers in het geheugen, was de toewijding voor anti-Spaans verzet groot. Dat er strijd geleverd ging worden tegen de Spanjaarden stond nu vast.

De val van Den Briel op 1 april 1572 zou de eerste zijn van een reeks aan opstanden tegen de Spanjaarden. Waar het initiatief in eerste instantie overwegend bij de Watergeuzen lag, dienden zich in Vlaanderen en Enkhuizen een massale *bottom up* georganiseerde opstand aan.⁴¹ Een impopulaire belastingheffing genaamd de Tiende Penning trof alle provincies en werkte universeel verzet in toenemende mate in de hand. Deze opgelegde financiële maatregel kwam binnen verschillende lagen van de Nederlandse samenleving symbool te staan voor 'een niets ontziend centraal gezag dat gerespecteerde constitutionele gebruiken met voeten trad, het symbool van een regering die de wet aan de kant zette en de steden in een meedogenloze greep hield.'⁴² De opstand verhevigde met als resultaat dat de Spanjaarden zich vanaf 1473 collectief terugtrokken vanuit de noordelijke Nederlanden. Met als Beeldenstorm *the point of no return*, was de weg naar onafhankelijkheid en eenheid definitief ingeslagen. De onafhankelijkheid zou uiteindelijk bezegeld worden met het Plakkaat van Verlatinghe in juli 1581, waarin de Nederlandse provinciën officieel verklaarden Filips II niet langer te erkennen als heerser. De Nederlandse Opstand had in al haar hevigheid de weg vrij gemaakt voor de ontwikkeling naar een stabiele, eensgezinde, onafhankelijke Republiek, gekenmerkt door vrijheid en soevereiniteit.

⁴⁰ M. 't Hart, *The Dutch Revolt 1566-1581: a national revolution?* (Londen 2000) 18.

⁴¹ M. 't Hart, *The Dutch Revolt 1566-1581: a national revolution?* (Londen 2000) 21.

⁴² J. I. Israel, *De Republiek 1477-1803* (Oxford 1995) 187.

Hoofdstuk 3 – Erfenis van de revolutie

H3.1 – De Bourgondische Oorlog als bakermat van politieke eenheid

Met de slag van Nancy op 5 januari 1477 hadden de Zwitsers Karel de Stoute en zijn manschappen definitief verslagen. Het was voor het *Alte Eidgenossenschaft* een overwinning met in territoriaal, militair, financieel en bovenal politiek opzicht grote consequenties, zowel op Europees toneel als binnen de eigen grenzen van de Confederatie: ‘One of the most dynamic and ambitious potentates in Europe had fallen to the Confederacy, dramatically raising its stature as a potential ally’.⁴³ Dat een relatief kleine politieke entiteit, bestaande uit coöperatieve maar *de facto* autonome kantons, door middel van eenheid, diplomatieke bekwaamheid, en militaire superioriteit een einde heeft kunnen maken aan de eens zo machtige Bourgondische dynastie, had laten zien dat de Zwitserse Confederatie een stabiele eensgezinde politieke eenheid was geworden. De nog altijd aanwezige dynastieke dreigingen van buitenaf – na de overwinning op de Bourgondiërs herpakten de spanningen met de Habsburgers zich – leken op deze eenheid juist een positieve uitwerking te hebben. Het laatste kwart van de 15^e eeuw zette de Zwitsers deze koers voort, en stelden alles in het werk om de onderlinge eenheid te vergroten.

Zonder complicaties verliep dit echter niet, daar de uitkomst van de Bourgondische Oorlog als negatieve keerzijde had, dat er een hevige discussie losbarstte over de te verdelen territoria en oorlogsbuit. De van oudsher bestaande spanningen tussen de stedelijke en landelijke kantons kwamen na de oorlog tot een hoogtepunt, en leken volgens sommige historici bijna een breuk van de Confederatie te forceren.⁴⁴ In mijn optiek kunnen dergelijke diepe dalen uiteindelijk juist een positief effect hebben op de ontwikkeling naar saamhorigheid binnen een politieke entiteit als de Confederatie. Deze visie wordt kracht bijgezet door de *Stanser Verkommnis* van 1481, waarin de *Tagsatzung* het sluimerende conflict tussen de stedelijke en landelijke kantons van de Confederatie tot een goed einde bracht en de interne problematiek voor het overgrote deel reduceerde. Volgens de Zwitserse mythologie zouden voor het sluiten van dit verdrag, de woorden van Zwitserse geestelijke Nicolaas van Flüe cruciaal zijn geweest: ‘Do not become involved in affairs of foreign Powers. As brotherly Orte, come to each other’s help when domestic strife breaks

⁴³ Clive H. Church en Randolph C. Head, *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 57.

⁴⁴ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 105.

out.⁴⁵ Niet alleen werd escalatie binnen de Confederatie voorkomen, ook breidde de Confederatie uit naar een totaal van tien leden.

Deze Zwitserse consolidatie liep parallel met een hevig veranderend politiek landschap in de regio. In 1493 werd Maximiliaan, van Habsburgse komaf, aangesteld als nieuwe keizer van het Heilige Romeinse Rijk. Zijn beleid was erop gericht de keizerlijke invloed in de regio te vergroten en nieuwe instituties ter bevordering van rechtvaardigheid en orde te vestigen.⁴⁶ De Confederatie, zich inmiddels volledig bewust van de eigen succesvolle politieke status, weigerde deel te nemen aan de hervormingsonderhandelingen van Maximiliaan en eiste van de keizer dat de bestaande Zwitserse privileges gehandhaafd bleven. In de jaren die volgden werd consensus niet bereikt. In 1499 zouden de spanningen tussen de Zwitsers en Habsburgers tot een hoogtepunt komen, en brak de Zwabische Oorlog uit. Na de overwinning op de Bourgondische dynastie bleken de Zwitsers dermate aan politieke eenheid en militaire kracht te hebben gewonnen, dat ook de Habsburgse dynastie in de Confederatie zijn meerdere moest erkennen. Opnieuw benutte het *Alte Eidgenossenschaft* de mogelijkheid tot uitbreiding, en verwelkomde de steden Bazel, Schaffhausen en in 1513 als laatste Appenzell als nieuwe leden. Deze nieuwe vorm van de Confederatie, bestaande uit dertien leden, zou ondanks de perikelen van de reformatie en nieuwe militaire uitdagingen van buitenaf, ongewijzigd blijven tot aan 1798 – het begin van de Franse Revolutie. Een solide basis voor een politieke eenheid binnen een republikeinse staatsvorm, was met het doorstaan van de Bourgondische Oorlog en diens nasleep, gelegd.

⁴⁵ J.M. Luck, *History of Switzerland* (California 1985) 105.

⁴⁶ Clive H. Church en Randolph C. Head, *A concise history of Switzerland* (Cambridge 2013) 61.

H3.2 – De Nederlandse Opstand als bakermat van politieke eenheid

De Plakkaat van Verlathinge van juli 1581 luidde dan wel de Nederlandse onafhankelijkheid ten opzichte van het Spaanse Rijk in, het einde van de onrust was het niet. Wel hadden de Nederlanden onder leiding van Willem van Oranje met de Nederlandse Opstand een stap in de goede richting gezet naar een stabiele en eenheidsgezinde politieke entiteit. De basis hiervoor werd zoals betoogd gelegd met de Nederlandse Opstand, en zou verder doorontwikkeld en geïnstitutionaliseerd worden in de decennia erna. Het institutionele kader van de Nederlandse republiek begon gedaante te krijgen vanaf 1572, als in de provincie Holland Willem van Oranje tot stadhouder wordt geclaimd. Het terugtrekken van de Spaanse troepenmacht in de daaropvolgende jaren, gaf de Nederlandse provincies de ruimte om tot meer politiek overleg en toenadering te komen. Dit decennium zou cruciaal worden voor de provincies omdat de uitzetting van de Spanjaarden tot gevolg had dat er een nieuwe bestuurlijk weg ingeslagen moest worden.

Een belangrijke stap hierin werd genomen met de in mijn these al eerder aangehaalde ‘Pacificatie van Gent’ in 1567. Gedurende de gedwongen terugtrekking van het Spaanse leger werd Antwerpen het toneel van een massale slacht- en plunderpartij door de Spanjaarden. Deze wrede houding van de Spaanse soldaten, bekend onder de naam ‘Spaanse Furie’ kreeg belangrijke politieke en godsdienstige implicaties. De protestantse provincies Holland en Zeeland enerzijds, en Brabant en de overige provincies - in naam nog katholiek - anderzijds, voelden nu de dwingende noodzaak onderhandelingen te voeren om religieuze en politieke consensus te bereiken.⁴⁷ Een overeenkomst tussen de Nederlandse provincies werd gesloten. Besloten werd om gezamenlijk op te treden tegen de Spanjaarden, het op eigen initiatief samen mogen komen van de Staten-Generaal, en Willem van Oranje - naast landvoogd - als hoofd van de Nederlanden aan te stellen. Voor de godsdienstkwestie werd echter geen concrete oplossing gevonden.

Van Oranje’s ideaal om zeventien eensgezinde gewesten samen te smeden, met als kernwaarde godsdienstvrijheid, leek daarmee niet haalbaar en zou op 23 januari 1579 onrealistisch blijken. Een overeenkomst genaamd de ‘Unie van Utrecht’ werd door een aantal noordelijke provincies getekend, met als primaire doel gezamenlijk een vuist te kunnen maken tegen de Spanjaarden, maar ook in staatkundig opzicht toenadering te

⁴⁷ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1804* (Oxford 1995) 207.

zoeken tot elkaar. Het betrof een verbond van verscheidene soevereine provincies die instemden om hun soevereine rechten op te geven op een beperkt aantal terreinen.⁴⁸ Een onomkeerbare scheiding tussen de noordelijke en zuidelijke provincies leek hiermee ingezet, en zou de fundamenten leggen voor een stabiele politieke eenheid in het noorden van de Nederlanden. In 1588 werd het idee van een gezaghebbende soevereine vorst definitief aan de kant geschoven, toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden officieel werd uitgeroepen. De Republiek ontwikkelde zich – evenals bij de Zwitsers – binnen dynastiek Europa tot een succesvolle confederatie met federale aspecten. Pas tegen het eind van de 18^e eeuw, als consequentie van de Franse Revolutie, zou het eenheid- en vrijheidsgezinde karakter van de Nederlandse Republiek aangetast worden.

⁴⁸ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1804* (Oxford 1995) 305.

Conclusie

In mijn these staat een comparatieve studie centraal tussen de Bourgondische Oorlog en de Nederlandse Opstand. Door de methodiek van historische comparatieve analyse te hanteren, heb ik getracht een solide onderbouwd antwoord te formuleren op de hoofdvraag: ‘Waren de Bourgondische Oorlog (1477-1479) en de Nederlandse Opstand (1566-1581) vergelijkbaar en vormden deze een cruciale gebeurtenis in het proces naar een soevereine en vrije politieke entiteit naar republikeins model?’

Hoofdstuk 1 heeft inzage gegeven in de ontwikkeling van Zwitserland en Nederland als politieke entiteit, tot aan het moment van onderzochte *key-events*. Hoewel de Zwitserse kantons en Nederlandse provinciën op het gebied van samenwerking en politieke instituties verschilden, heb ik in beide ontwikkelingen een duidelijke parallel geconstateerd. Zowel de Zwitsers als de Nederlanders hebben in mijn onderzoeksperiode onder permanente druk gestaan van dynastiek, veelal repressief, bewind van buitenaf. Als negatief effect bracht dit conflict en interne onvrede met zich mee. Het positieve effect, zeker op de lange termijn, was dat een dergelijke onderdrukking onderlinge cohesie en de drang naar vrijheid versterkte.

In hoofdstuk 2 heb ik de twee centrale *key-events* van mijn these, de Bourgondische Oorlog van 1477-1479 en de Nederlandse Opstand van 1566-1581, vergeleken aan de hand van twee – mijns inziens – cruciale elementen: de *triggers* en *the point of no return*. De Zwitserse Confederatie werd van binnenuit *getriggerd* tot confederaal zelfvertrouwen, bevolkingsgroei en militaire superioriteit, en van buitenaf door een expansionistische, repressieve Bourgondische dynastie. De Opstand werd in de Nederlanden niet zozeer van binnenuit *getriggerd*, maar juist door externe invloeden. De Habsburgse dynastie schakelde met de inzet van de ‘ijzeren’ Hertog van Alva definitief over tot een tiranniek beleid, waarbij impopulaire economische, religieuze, en politieke maatregelen de *triggers* gaven voor een breedgedragen opstand. Bij de Bourgondische Oorlog diende zich *the point of no return* middels een veldslag op confederaal grondgebied aan waarbij de Zwitsers - geschonden in hun integriteit maar militair superieur – definitief het verdere verloop van de oorlog naar hun hand wisten te zetten. In de Nederlandse provincies bleek juist een religieuze gebeurtenis, de Beeldenstorm, evident in het proces om onomkeerbare escalatie te forceren.

Hoofdstuk 3 laat zien op welke wijze de Bourgondische Oorlog voor de Zwitsers enerzijds, en de Nederlandse Opstand voor de Nederlanden anderzijds, een cruciale fase impliceerde binnen het proces van politieke eenwording en republikeinse institutionalisering. Zowel de Zwitserse Confederatie als de Nederlanden zagen zo de fundamenten gelegd voor republikeinse staatsvorm, die zijn vaste vorm aanhield tot aan de Franse Revolutie.

De Bourgondische Oorlog en de Nederlandse Opstand vertoonden qua causaliteiten en verloop elementaire verschillen. Een onomstotelijke parallel is echter te trekken: de dynastieke druk van buitenaf heeft in de aanloop naar, en tijdens de *key-events*, politieke eenheid in de hand gewerkt. Zowel de Bourgondische Oorlog als de Nederlandse Opstand vormen beide cruciale gebeurtenissen in het proces naar een soevereine en vrije politieke entiteit naar republikeins model.

Literatuurlijst

Secundair:

Church, C.H. en Head, R.C. *A Concise History of Switzerland* (Cambridge 2013).

Fahrini, D. *An Outline History of Switzerland. From the Origins to the Present Day* (Zurich 2003).

Gelderens van, M. *The Political thought of the Dutch Revolt 1555-1590* (Cambridge 1992).

't Hart, M. 'The Dutch Revolt 1566-81. A national revolution?' in: D. Parker, *Revolutions and the revolutionary tradition in the west 1560-1991* (Londen 2000) 15-33.

Holenstein, A., Maissen, T. en Prak M. *The Republican Alternative. The Netherlands and Switzerland compared* (Amsterdam 2008).

Israel, J.I. *De Republiek 1477-1806* (Oxford 1995).

Luck, J.M. *A History of Switzerland: the first 100.000 years, before the beginnings to the days of the present* (California 1985).

Marti, S., Borchert T. en Keck G. *Charles the Bold (1433-1477): splendour of the Burgundy* (Brussel 2009).

Stein R. *Powerbrokers in the late Middle Ages: the Burgundian low countries in a European context* (Turnhout 2001).

Schelven van, A.A. *De Staatsvorm van het Zwitserse Eedgenootschap den Nederlanden ter navolging aanbevolen* (Aardenhout 1947).

Skocpol, T. *States and Social Revolutions. A comparative analyses of France, Russia and China* (Cambridge 1979).

Tabri, E. A. *Political culture in the early northern Renaissance: the court of Charles the Bold, Duke of Burgundy (1467-1477)* (Lewiston 2004).

Vaughan, R. *Charles: the last Valois duke of Burgundy* (Woodbridge 2005)

Vaughan, R. *De Bourgondiërs* (Bussum 1976).

Woltjer, J.J. *Op weg naar tachtig jaar oorlog: het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2012).

Primair:

Henri de Monantheuil, *Advertisement et conseil au peuple des Pays-Bas* (Roucelle 1579).

Petrus Beutterich, *Le vray patrot aux bons patriots* (Gent 1578).